

BOHUSLAV JIRUŠ – PRVNÍ PROFESOR FARMAKOLOGIE A FARMAKOGNOSIE NA ČESKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy, Praha

Abstract: Bohuslav Jiruš – the first professor of pharmacology and pharmacognosy at the Czech faculty of medicine

After the division of Prague faculty of medicine into Czech and German in the school year 1883/84 it was difficult to find specialists able to lecture in Czech. Theoretical branches were in even worse situation than clinical. Pharmacist and chemist A. Bělohoubek substituted for teaching of pharmacology and pharmacognosy, since the school year 1886/87 B. Jiruš, professor of botany summoned from Zagreb, took charge of it. He never worked scientifically in pharmacology and most of experts maintain the opinion that it was not good to entrust B. Jiruš with the development of this branch.

Keywords: Czech faculty of medicine – Pharmacology – Bohuslav Jiruš

V tomto příspěvku se soustředím pouze na činnost Bohuslava Jiruše po dobu jeho působení jako přednosta farmakologického ústavu české lékařské fakulty v letech 1886–1901.

Zápas o českou univerzitu probíhal od počátku 60. let 19. století. Nutno říci, že čeští lékaři a lékaři se do tohoto zápasu zapojili neobyčejně důrazně, jak můžeme sledovat zejména na stránkách Časopisu lékařů českých, který začal vycházet v lednu roku 1862. Nicméně na svoji fakultu museli čekat o rok déle než právníci a filozofové.

Zákon o rozdělení univerzity vydaný 28. února 1882 stanovil, že stávající přednostové kateder, ústavů a klinik se sami rozhodnou, na které z fakult chtějí dále působit a na tu převedou svá pracoviště s veškerým vybavením. Již během jednání o rozdělení univerzity vystupovala většina profesorského sboru lékařské fakulty, v němž měli převahu Němci, ostře proti jejímu rozdělení. Argumentovala zejména tím, že není dostatek odborníků, kteří by byli schopni přednášet česky, že není vypracována česká lékařská terminologie, a proto nebudou české učebnice apod. Němečtí profesori na lékařské fakultě v druhé polovině 19. století ovšem záměrně dávali přednost při volbě asistentů a habilitacích docentů Němcům, a proto opravdu český odborný dorost byl nepočtený. Po vydání zákona o rozdělení univerzity se pro českou lékařskou fakultu rozhodli jen tři kliničtí profesori: internista Bohumil Eiselt (1831–1908), chirurg Vilém Weiss (1835–1891) a porodník Jan Streng (1817–1887). Pro ostatní kliniky a zejména všechny teoretické ústavy bylo nutno hledat nejen umístění, ale zejména česky mluvící přednosta.¹

Češi se nejprve snažili vyjednat umístění svých teoretických ústavů do velkých objektů vybudovaných v ulici U Nemocnice v 60. a 70. letech 19. století. Patologicko-anatomický ústav byl dostaven v roce 1859, anatomický roku

1877 a lékařsko-chemický v roce 1879. Tyto budovy se mohly poměrně snadno stavebně rozdělit, ale toto řešení narazilo na kategorické zamítnutí z německé strany, ačkoliv bylo jasné, že většina mediků přejde na českou fakultu.

Češi se proto snažili nalézt vhodné budovy k adaptaci pro potřeby teoretických ústavů nedaleko všeobecné nemocnice, aby i čeští lékaři měli blízko ke klinické základně své fakulty. Nutno říci, že se v první řadě řešilo umístění dvou základních ústavů – anatomického a patologického, v některých úvahách není farmakologický ústav ani zmiňován. Na jednání jedné z komisí, která měla řešit umístění českých teoretických ústavů a zasedala v Praze 3.–6. ledna 1883, se již uvažovalo o novostavbě pro české teoretické ústavy, ale farmakologie měla být umístěna v blíže neurčených pronajatých místnostech.²

V březnu roku 1883 bylo rozhodnuto, že pro teoretické ústavy české fakulty má být urychleně postavena budova na pozemku na rohu ulice Kateřinské a Ke Karlovu, kde se konaly dobytčí trhy. V neuvěřitelně krátké době pouhých šesti měsíců zde opravdu vyrostla první část dnešního areálu. Do ní bylo umístěno všech šest teoretických ústavů. Zpočátku se mluvilo o tom, že v nové budově bude anatomie, patologická anatomie, experimentální patologie a fyziologie, zatím co lékařská chemie a farmakologie budou umístěny jinde. Nakonec se ovšem i ony musely do této budovy vtěsnat. Farmakologie zde zpočátku neměla přiděleny místnosti; to souviselo zejména s okolností, že v Praze nebyl přítomen designovaný přednosta tohoto oboru. Bylo pouze stanoveno, že posluchárna ve druhém patře bude sloužit společně experimentální patologii, fyziologii, lékařské chemii a farmakologii.³

Také personální obsazení teoretických pracovišť aktivované české lékařské fakulty bylo obtížné. Nedostávalo se

¹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883–1884*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC HUCP), T. XXII F. 1, s. 123–152.

² Vídeň, Allgemeines Verwaltungsarchiv, CUM 1763/83.

³ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Vybudování...*, s. 141.

odborníků schopných přednášet v českém jazyce. Pokusy o vytváření české lékařské terminologie sice můžeme sledovat od 30. let 19. století (poprvé v časopise Krok), ale i o padesát let později bylo málo odborníků pro české přednášky zvláště teoretických oborů.⁴

V Časopise lékařů českých můžeme nalézt k tomuto problému jak názory velmi optimistické, tak poměrně skeptické.⁵ Od počátku bylo poukazováno na to, že bude nutno získat pro českou fakultu vhodné pedagogy, kteří působili v zahraničí. Nermalou úlohu hrála ovšem i otázka finanční, platy v zahraničí byly většinou daleko vyšší, než mohla poskytnout pražská česká fakulta.

V roce 1882 také ČLČ otiskl anonymní úvahu Slovo o zřízení české lékařské fakulty, v níž jsou navrhováni přednostové klinik a ústavů budoucí české fakulty. Zde je uveden i B. Jiruš touto charakteristikou: *Na filozofické fakultě záhřebské působí jako botanik profesor Jiruš. Muž tento jsa lékařem, botanikem, tráviv dlouhou dobu v zoochemickém pražském ústavu má zajisté dostatečnou průpravu pro profesora farmakologie, třeba by vyjma obsáhlou práci o otravách bylinných v oboru pathologie a therapie, až dosud žádnou farmakologickou samostatnou práci nepodal.*⁶ Tato charakteristika byla výstižná. Bohuslav Jiruš, pražský rodák a absolvent pražské lékařské fakulty, pracoval po promoci pět let jako sekundář v pražské všeobecné nemocnici a poté pět let (1870–1875) jako asistent v zoochemickém ústavu u proslulého Josefa Lercha (1816–1892).⁷ Poté, co přijal v roce 1875 místo profesora botaniky na filozofické fakultě v Záhřebu, se však zcela věnoval botanice, a jak uvidíme dále, naděje, že se po jmenování profesorem farmakologie na české lékařské fakultě bude věnovat tomuto oboru a zúročí své zkušenosti z práce v chemickém ústavu a lékařské praxe ve všeobecné nemocnici, zůstaly nenaplněné.

Řešení personálních otázek na aktivované české lékařské fakultě bylo ovšem zkomplikováno i složitými lidskými vztahy mezi dvěma osobnostmi, které hrály v tomto procesu významnou úlohu. Byli to již zmíněni – internista Bohumil Eiselt a chirurg Vilém Weiss.

Bohumil Eiselt patřil k nejbližším spolupracovníkům J. E. Purkyně (1787–1869) po jeho příchodu z Vratislavi do Prahy v roce 1850. Spolu stáli u kolébky Časopisu lékařů českých i Spolku českých lékařů (obé založeno v roce 1862), spolu usilovali o aktivování české univerzity. Eiselt patřil k nejdůležitějším pedagogům, kteří využili politického uvolnění na počátku 60. let 19. století a konali česky své přednášky – z počátku pouze nepovinné. On také jako první dosáhl toho, že jeho české přednášky z vnitřního lékařství byly od školního roku 1871/72 uznávány posluchačům jako povinné. Eiselt pak také vedl hlavní jednání o řešení univerzitní otázky za lékařskou fakultu v komisi, která se konala na místodržitelství ve dnech 4.–6. března 1881.⁸ Každá ze

tří světských fakult zde měla vždy jednoho českého a jednoho německého zástupce. Eiseltovým protihráčem byl profesor fyziologie Evald Hering (1834–1918), říšský Němec, jeden z nejmilitantnějších odpůrců české univerzity a její lékařské fakulty. Ze zápisu o jednání této komise je vidět, jak Eiselt dovedl klidně, věcně, ale důsledně čelit militantním a kategorickým výpadům Heringa.

Chirurg Vilém Weiss také přednášel svůj obor česky již před aktivováním české fakulty – od školního roku 1881/82 – a v jeho jmenovacím dekretu na řádného profesora ze 17. listopadu 1881 byl dovětek, že po aktivování české fakulty na ni převede svou kliniku. Zručný operatér, avšak velmi konzervativní vůči novým progresivním trendům v chirurgii, byl povahově velmi zvláštní; odmítal spolupráci s některými kolegy, zejména s B. Eiseltem a tento jejich vztah pak rozděloval při řešení řady problémů i členy českého profesorského sboru na jejich stoupence či odpůrce. Weiss byl proti očekávání zvolen prvním děkanem české fakulty, ačkoliv mnozí právem předpokládali, že tato pocta měla být prokázána Eiseltovi. Ten pak do smrti nevezal žádnou akademickou funkci, zatímco Weiss byl třikrát děkanem a v roce 1887/88 i rektorem.⁹

Napjatý vztah mezi těmito dvěma osobnostmi se ukázal i v případě jednání o obsazení místa přednosty farmakologického ústavu české fakulty.

O personálních otázkách a přednostech klinik a ústavů na budoucí české fakultě se jednalo zejména na schůzích profesorského sboru této fakulty, které se konaly již od června roku 1883. Na schůzi 28. června 1883 navrhl profesor všeobecné a experimentální patologie Arnold Spina (1850–1918), aby Jan Horbaczewski, (1854–1942, rodák z Ukrajiny, tehdy již světově proslulý tím, že v roce 1882 jako první na světě provedl syntézu kyseliny močové z močoviny a glykokolu), který byl povolán na českou fakultu z Vídně na stolicí „pro lučbu lékařskou“, suploval i výuku farmakologie, dokud nebude ustanoven někdo jiný. Otázku obsazení farmakologie nepovažoval na této schůzi prof. Eiselt za naléhavou.¹⁰

O obsazení farmakologie se jednalo znovu na schůzi profesorského sboru české fakulty 3. července 1883. Profesorský sbor doporučil, aby definitivní návrh se udělal až v zimním semestru a aby se výuka farmakologie zatím suplovala. Eiselt navrhl dva lékárníky, dr. A. Bělohoubka a dr. A. Jandouše. Suplování bylo svěřeno docentu organické chemie na filozofické fakultě Augustu Bělohoubkovi (1847–1908).¹¹ Ten, ač pouhý suplent, se snažil získat pro farmakologický ústav místnosti. Jeho žádost z února 1884 sice profesorský sbor jednohlasně podpořil, ale jak a kdy bylo žádosti vyhověno se zatím nepodařilo zjistit.¹² Za rok poté – 12. února 1885 – navrhl v profesorském sboru prodávající profesor J. Streng, aby byl Bělohoubek navržen minis-

⁴ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Čeština v medicíně a na pražské lékařské fakultě (1784–1918)*. Práce z dějin vědy, sv. 11, Praha 2003, s. 327–344.

⁵ Časopis lékařů českých (dále ČLČ) 6, 1867, s. 38–39 a 88; ČLČ 18, 1879, s. 281; ČLČ 19, 1880, za s. 49.

⁶ ČLČ 21, 1882, s. 705.

⁷ Břetislav VEČEREK, Josef TAIZICH, *Výuka chemie na lékařské fakultě pražské univerzity*, Chemické listy 70, 1967, s. 980–1014.

⁸ Národní archiv (dále NA), PM 1881–1890, kart. 1520, 6/1/1 1881. O Eiseltovi srv. Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Čtyřnásobné jubileum Bohumila Eiselta (1831–1908)*, ČLČ 150, 2011, s. 619–623.

⁹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, „Kádrový posudek“ na V. Weisse z roku 1875, ČLČ 151, 2012, s. 480–481.

¹⁰ Archiv UK (dále AUK) LF Sborové protokoly 1883–1899, kart. II/1. Údaje o jednotlivých učitelích – není-li uvedeno jinak v: Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Petr SVOBODNÝ (red.) *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I. A–K, II. L–Ž, Praha, 1988 a 1993.

¹¹ AUK. LF Sborové protokoly kart. II/1. 3. 7. 1833.

¹² Tamtéž, 22. 2. 1884. Zápis z října–prosince 1884 se nedochovaly.

terstvu na mimořádného profesora farmakognosie.¹³ O dalších osudech tohoto návrhu zatím opět nevíme, šest zápisů ze schůzí profesorského sboru z roku 1885 se nedochovalo.

V listopadu roku 1885 se vyskytl další uchazeč o stolicí farmakologie. Profesorský sbor obdržel žádost docenta balneologie a klimatologie Karla Chodounského (1843–1931) o to, aby mu byla rozšířena *venia legendi* na celý obor farmakologie. Jeho žádost však byla většinou hlasů zamítnuta.¹⁴ Z přípisu profesorů Horbaczewského a Tomsy z 9. června 1886 profesorskému sboru fakulty vyplývá, že Chodounského navrhl prof. Eiselt. V historii nemáme říkat „kdyby“. Nicméně je nesporné, že kdyby se Chodounský mohl tehdy z farmakologie habilitovat a kdyby mu byla svěřena jako prvnímu výuka tohoto oboru na české lékařské fakultě, byl by se tento obor na ní pěstoval od počátku na mnohem vyšší úrovni pedagogické i vědecké. Rozšíření habilitace na farmakologii bylo Chodounskému umožněno až v roce 1888, mimořádným profesorem tohoto oboru se stal v roce 1895 a řádnou profesuru s místem přednosta farmakologického ústavu získal až v roce 1902. Chodounský byl již moderně orientovaný farmakolog vědomý si nutné vazby na rychle se rozvíjející chemii. Spolupracoval s profesorem chemie na české filozofické fakultě B. Raýmanem (1852–1910),¹⁵ který mu také umožnil pracovat experimentálně ve své laboratoři. Jiruš mu tuto možnost nedal, ovšem jeho pracoviště nebylo na experimentální farmakologii vůbec vybaveno, tento úkol také čekal až na Chodounského. Je po právu považován za zakladatele české vědecké a experimentální farmakologie, který také dal v roce 1905 medicům první českou učebnici tohoto oboru. Patří i k spoluzakladatelům Masarykovy univerzity v Brně, kde v letech 1919–1923 vybudoval její farmakologický ústav.¹⁶

Rozhodující jednání o obsazení farmakologie na české lékařské fakultě se pak konalo až na schůzi profesorského sboru na konci letního semestru v roce 1886. U zápisu z 10. června 1886 se dochovala i vyjádření některých členů sboru k této dlouho se táhnoucí záležitosti.¹⁷

Dne 24. května 1886 zaslal své stanovisko sboru jeho vážený člen, fyziolog profesor Vladimír Tomsa (1831–1895), který sám opustil lukrativní místo profesora fyziologie na univerzitě v Kyjevě, aby se ujal budování fyziologického ústavu a výuky na české fakultě v Praze. Svě vyjádření uvedl úvahou o tom, že moderní farmakologie čerpá ze dvou hlavních pramenů: *...z lučby a ze zkušeností experimentální pathologie a fyziologie*. Proto musí být učitel farmakologie *dostatečně obeznámen se jmenovanými vědami, má-li samostatně ve farmakologii pracovati*. Navrhuje proto vymoci na ministerstvu 1000 zl. jako stipendium pro uchazeče, který by mohl rok vědecky pracovat v některé farmakologické laboratoři. Na stipendium se měl vypsát konkurz.

Profesor Horbaczewski vypracoval své stanovisko 9. června 1886. Za jediného možného definitivního přednostu farmakologie považoval B. Jiruš. Kvalifikaci jiných

uchazečů pokládá za nedostatečnou. Uznává, že Jiruš sice také není farmakologem, ale botanikem, *...směr však, ve kterém pracoval, byl takový, že může se s jistotou očekávat, že p. prof. Jiruš jest způsobilým novodobou farmakologií řádně pěstovati*. Připomíná, že byl pět let asistentem na lékařské chemii, a cituje jeho práci o otravách rostlinami. Upozornil také na to, že profesorský sbor navrhoval Jiruš na pražskou farmakologii již před třemi roky. V případě, že jednání s Jirušem nebudou úspěšná, připojuje se k návrhu prof. Tomsy.

Dne 12. června 1886 se vyjádřil k záležitosti zjevně roztrpčen prof. Eiselt. Napsal, že při zřizování české fakulty byl Jiruš osobně dotázán, zda by přijal profesuru farmakologie. *Odpověď byla určitě kladná, že ano*. Proto byla podána žádost na jeho jmenování na ministerstvo. *Naše překvapení bylo tenkrát veliké, když nás došla zpráva, že p. prof. Jiruš zamítl postavení na fakultě lékařské v Praze, a ještě větší, když jsme se dozvěděli, že materiální postavení p. Jiruš v Záhřebě po odmítnutí se zlepšilo. Dle svých zásad považují za nedůstojné ve vyjednávání nové vstoupiti*. V závěru Eiselt napsal, že u uchazečů se vyžaduje zejména *znalost dokonalá chemie moderní a zručnost v experimentální patologii*, čemuž Jiruš nevyhovuje.

Další průběh jednání o příchod Jiruš na pražskou fakultu nelze ze zatím dostupných pramenů zrekonstruovat. Nicméně je patrně pravda, že příchod Jirušův prosadil proti opodstatněnému názoru Eiselta V. Weiss, tehdy děkan fakulty.¹⁸ Z uvedeného je zřejmé, že patrně ne všichni členové profesorského sboru české fakulty jeho příchod jednoznačně přivítali.

V seznamech přednášek české lékařské fakulty se setkáme poprvé se jménem profesora Jiruš jako přednášejícího od zimního semestru školního roku 1886/87.

Dříve než zrekapitulujeme jeho přednáškovou činnost, nutno říci několik slov o tomto oboru, tehdy nazývaném většinou dvěma termíny – farmakologie (nauka o účincích léčiv) a farmakognosie (nauka o poznávání látek pro přípravu léčiv). Dnes se tyto obory v názvu nerozlišují – označují se jediným termínem farmakologie. V soustavě lékařských věd a ve studijních programech univerzitního vzdělávání zdravotníků je právem považována za jednu z nejdůležitějších, protože farmakoterapie je od nepaměti základem lékařského konání. Od josefínských reforem univerzitní výuky lékařů, ranlékařů a lékárníků z konce 18. století až do reformy let 1849/50 byl tento obor nazýván *materialia medica*,¹⁹ poté farmakologie a farmakognosie (v německých textech někdy užíván název *Arzneimittellehre*).

V době Jirušova působení na pražské lékařské fakultě byl tento obor podle studijního řádu z roku 1872 a 1899 zkoušen v rámci druhého rigoróza. V době platnosti řádu z roku 1872 obsahovalo druhé rigorózum: *Všeobecnou patologii a terapii, patologickou anatomii (a histologii), farmakologii (farmakodynamiku, toxikologii a nauku o předpisech lékařských) a vnitřní lékařství (speciální pathologii,*

¹³ Tamtéž 12. 2. 1885. Dalších sedm zápisů se opět nedochovalo.

¹⁴ Tamtéž 19. 11. 1885.

¹⁵ Práce z dějin akademie věd 3, 2011 č. 2 – celé číslo věnováno B. Raýmanovi.

¹⁶ Alois VELICH, *Chodounský Karel*, Praha 1932.

¹⁷ AUK LF Sborové protokoly kart. II/1, 10. 6. 1886.

¹⁸ Rudolf ZADINA, *Prof. MUDr. Karel Chodounský (1843–1931)*. ČLČ 120, 1981, s. 746–748.

¹⁹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Eva ROZSÍVALOVÁ, *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690–1848*, Praha 1984.

a terapii nemocí vnitřních), a skládá se předem z praktické zkoušky z anatomie patologické (na mrtvém těle a na preparátě) i z vnitřního lékařství (u lože nemocného), a pak ze společné teoretické zkoušky ze všech čtyř předmětů tohoto rigorosa.²⁰ Předpisy týkající se zkoušení farmakologie ve studijním řádu z roku 1899 v rámci druhého rigoróza stanovily tyto zkušební předměty: anatomii nebo fyziologii alternativně jako přehlednou zkoušku, patologickou anatomii a histologii, všeobecnou a experimentální patologii, farmakologii a nauku o psaní receptů a hygienu. Zkouška z patologické anatomie byla opět i praktická, ostatní pouze teoretické.²¹

Lékařská fakulta zajišťovala spolu s fakultou filozofickou i výuku farmaceutů, na které se také podílel farmakologický ústav, ale té se zde nebudeme věnovat.

Výuce farmakologie pro mediky byl vyhrazen značný počet hodin.²² Denně mimo sobotu se hodinu přednášela farmakologie, třikrát v týdnu jednu hodinu farmakognosie, oboje v zimním i letním semestru. Tyto přednášky se konaly v Kateřinské ulici v posluchárně lékařské chemie. Ve farmakologickém ústavu v Kateřinské se konala farmakognostická cvičení dle předběžné úmluvy.

Jiruš také občas ohlašoval přednášky označované jako „Publicum“, tzn. přístupné veřejnosti. Třikrát nabídl přednášku „O látkách narkotických“ (zimní semestr 1887/88, letní semestr 1894, zimní semestr 1899/1900) a dvakrát „O látkách antiseptických a antipyretických“ (zimní semestr 1890/91, letní semestr 1897). Zda a za jaké účasti se tyto přednášky konaly nelze zjistit.

Také nevíme, jak probíhala ona farmakognostická cvičení v ústavu v téže budově. Nevíme přesně, jaké prostory byly posléze Jirušovi vyhrazeny v přeplněném areálu teoretických ústavů v Kateřinské ulici, víme jen, že byly stísněné. Ze vzpomínek MUDr. Antonína Wiesnera (1868–1838), známého organizátora zdravotnictví a autora četných historikolékařských prací, se dozvídáme, jak se získávalo vybavení tohoto ústavu: *Ke sbírkám farmakologického ústavu přispěli cennými dary: Jos. Rössler, drogist v Praze, K. Kappas, spolumajitel firmy Šimák a Kappas, Štěpánek, lékárník na Královských Vinohradech, Fr. Nevinný, drogist v Praze (veškeré drogy oficiální) a lékárník Dittrich v Praze (vybrané drogy ze své velké sbírky).*²³

Jiruš sám experimentálně nepracoval, a proto o zlepšení podmínek k této činnosti příliš neusiloval. Něco málo o této problematice se dozvíme ze zápisů o schůzích profesorského sboru, které ovšem jsou dochovány neúplně. V letním semestru školního roku 1888 žádal Jiruš pro svůj ústav

mimořádnou dotaci 3000 zl. Profesorský sbor žádost doporučil, zda ji však získal a jak ji využil, se nepodařilo zjistit.²⁴ Od počátku roku 1888 měl Jiruš asistenta, MUDr. Antonína Merhauta (1862–1931), který po dvou letech odešel (to byla úředně stanovená doba asistentury, mohlo se žádat ještě znovu o dva roky, výjimečně i o další), aby se věnoval soukromé praxi. Na konci roku 1889 Jiruš žádal, aby místo asistenta dostal na dva roky dva demonstrátory.²⁵ Ze seznamu přednášek je zřejmé, že této Jirušově žádosti bylo vyhověno.²⁶ O asistenta pak Jiruš znovu žádal na sklonku roku 1890,²⁷ ale MUDr. František Káš (1867–1925) nastoupil na toto místo až v zimním semestru školního roku 1893/94. Po jediném semestru i on odešel do praxe. V letním semestru 1894 nastoupil na uprázdněné místo MUDr. Otakar Janota (1868–1935), který na něm zůstal až do konce letního semestru školního roku 1898. Poté přijal místo městského lékaře v Praze. Jako praktický lékař skončil i poslední Jirušův asistent Augustin Šaršok (1864–1945), který toto místo zastával v letech 1898–1903.

Z uvedeného je zřejmé, že v Jirušově ústavu nebylo ovzduší inspirující k vědecké práci. Jiruš na rozdíl od drtivé většiny svých kolegů na fakultě nikoho nehabilitoval a nástupce si nevychoval.

V profesorském sboru vystoupil v roce 1899 se zajímavým návrhem na zřízení studia pro znalce potravin a žádal i o mimořádnou dotaci pro vyučující tohoto oboru, ale k realizaci tohoto návrhu nedošlo.²⁸ Na stejném fóru ostře vystoupil v roce 1895 proti univerzitnímu studiu žen.²⁹ Děkanskou funkci vykonával Jiruš dvakrát, ve školním roce 1888/89 a 1893/94. Děkanská funkce trvala vždy jen rok. V této době byla svěřována takřka výlučně teoretikům, s tím, že tito neměli tolik práce jako klinici; traduje se i další důvod, totiž, že měli menší příjmy, protože většina z nich neměla na rozdíl od kliniků soukromou praxi. Ve sledovaném období se všichni děkani opakovali nejméně dvakrát (prof. Spina, experimentální patolog, dokonce třikrát).³⁰

Odborná publikační činnost Jiruše byla nevelká. V době svého asistentického působení v zoochemickém ústavu profesora J. Lercha (1816–1892) v letech 1870–1877 publikoval v Časopisu lékařů českých dva články s toxikologickou problematikou a jeden klinický v době, kdy pracoval jako sekundář ve všeobecné nemocnici.³¹ Jeho jediná větší práce je stať Otravy rostlinami a jejich přípravinami v encyklopedickém díle redigovaném B. Eiselttem pod názvem Odborná pathologie a terapie.³² S A. Bělohoubkem publikoval v roce 1896 Výklad ku farmakopoei rakouské.³³

²⁰ Vladimír PREININGER, *Sbírka zákonů a nařízení o zdravotnictví*, Praha 1900, s. 2.

²¹ Verordnung des Leiters des Ministerium für Cultus und Unterricht vom 21. Decembr 1899, Reichgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, CXIV Stück, 31. 12. 1899, s. 234.

²² Údaje ze seznamů přednášek vydávaných univerzitou pro zimní a letní semestr každého studijního roku pod názvem Seznam přednášek na české Karlo-Ferdinandské univerzitě v Praze.

²³ Antonín WIESNER, *První studijní rok 1883/84 na české lékařské fakultě v Praze*, ČLČ 72, 1933, s. 1023.

²⁴ AUK LF Sborové protokoly 1883–1899, kart. II/1, 12. 7. 1888.

²⁵ Tamtéž 12. 12. 1889.

²⁶ Z nedatovaného listu dochovaného v aktech farmakologického ústavu v Archivu UK známe jména demonstrátorů do roku 1894 – František Káš, Jan Kovář, Otakar Janota a Alois Sloupenský. Z některých – jak uvedeno v textu – se stali asistenti. AUK LF Farmakologický ústav, kart. 273.

²⁷ AUK LF Sborové protokoly 1883–1899 kart. II/1, 20. 11. 1890.

²⁸ Tamtéž 19. 10. 1899 a 14. 12. 1899.

²⁹ Tamtéž 20. 6. 1895.

³⁰ Jan HAVRÁNEK (red), *Dějiny univerzity Karlovy III. 1802–1918*. Praha 1997, s. 343–344.

³¹ ČLČ 11, 1872, s. 41–43 O nitroglycerinu; ČLČ 13, 1874, s. 301–304 a 309–311 O předpisování léků dle soustavy metrické; ČLČ 6, 1867, s. 194–196, 205. Tři případy z klinického oddělení prsních nemocí prof. Eiselta.

³² Díl III, Praha 1881, s. 620–879.

³³ V Archivu Národního muzea v osobním fondu B. Jiruš, kart. 16, je dopis A. Bělohoubka B. Jirušovi týkající se korektur této jejich společné práce.

Zhodnocení úrovně těchto publikací přísluší odborníkům.

Hodnocení Jirušova významu jako odborníka a učitele i jeho osobních vlastností je rozporuplné jak v literatuře odborné tak i vzpomínkové.

V jeho biogramu v Navrátilově almanachu se dočteme, že *V ústavě univerzitním, jehož byl přednostou, zařídil vzorné sbírky farmakokinetické a farmakologicko-chemické.*³⁴ Prof. Chodounský hodnotí v nekrologu tuto jeho činnost spolu s jeho péčí o sbírky v Národním muzeu takto: *Vzorné sbírky obou ústavů zůstanou mu trvalým pomníkem na vždy; farmakologicko-farmakognostickou installoval vlastnoručně od prvního do posledního praeparátu a v českém museu celou výstavní. Také jeho lidský profil hodnotil velmi kladně: Pro vlídnou a tichou povahu požíval veliké úcty a vážnosti u svých posluchačů i všude, kam svou činností zasahoval.*³⁵

Jiného názoru byl jeden z jeho nástupců, profesor farmakologie a farmakognosie Kamil Lhoták (1876–1926): *Přičítá se sice, za zásluhu prof. Jirušovi, že uspořádal farmakognostické sbírky ústavní. Toto uspořádání nemělo však žádné didaktické ceny (a bylo proto prof. Chodounským zrušeno). Sbírkami samy nemají také žádné ceny vědecké, neboť není jich možno použít k vědecké práci, protože při nich není udána provenience ba ani doba, kdy se do ústavu dostaly.*³⁶ Na jiném místě Lhoták napsal – ač Jiruše nejmeno-
val, měl na mysli nepochybně jeho: *Vědní obor špatně zastoupený, jest ztracen ve vědecké souhře na celou generaci – ne-li vůbec, neboť k možnosti vědecké a zvláště přírodovědecké práce mimofakultní nemáme ještě dosti ani hospodářské ani kulturní síly.*³⁷

S despektem psal o B. Jirušovi i jiný náš farmakolog doc. R. Zadina (nar. 1907): *Prof. Weiss však zakročil a musel být povolán ze Záhřebu prof. Bohumil Jiruš, který tam přednášel botaniku. Pro fakultu to byla volba velmi nešťastná. Jiruš byl podivínský starý mládenec, botanik sběratel, který ukládal sběry do skleněných válců do musea a vědecky nikdy nepracoval. Ani jako pedagog se netěšil mezi studenty vážnosti. O farmakologii nejen že neměl zájem, ale zájemce odmítal. Tento obor jinde, i na pražské německé fakultě byl dobře obsazen, dobře se rozvíjel a tak česká fakulta zaostala.*³⁸

Kriticky se o Jirušovi vyjádřil ve svých rukopisných zápiscích i legendární internista profesor Josef Thomayer (1853–1927): *Povolali ze Záhřebu Jiruše, který býval v Praze asistentem soudní chemie a v Záhřebu se stal dopuštěním božím profesorem botaniky (!). Toho nechal Weiss povolat k nám jako farmakologa. Jak živ už vědecky nepracoval a ve farmakologii byl takový chlapík, že se na rigorosa musil připravovat.*³⁹

Příznivě dopadl B. Jiruš v hodnocení profesora experimentální patologie Aloise Velicha (1869–1919). Ocenil jeho svědomitě rozvažování, než přijal místo profesora farmakologie na české lékařské fakultě i péči o zařizování ústavu: *Hned po nastoupení v Praze jal se horlivě zařizova-*

*ti sbírky farmakognostické a podařilo se mu během let sebrati tak cenný materiál, že dodnes může být znamenitým podkladem pro farmakognostické museum. Ocenil také, že Jiruš dotoval tyto sbírky i z vlastních prostředků.*⁴⁰

Při hodnocení osobnosti vysokoškolského učitele je třeba položit si otázku, jak uspěl v plnění tří základních požadavků při vykonávání této nelehké funkce – to jest jako vědec, pedagog a organizátor podmínek pro pedagogickou i vědeckou činnost svého pracoviště. Jen nemnozí dostojí beze zbytku všem těmto nelehkým úkolům. Jsou rození pedagogové – tím Jiruš nepochybně nebyl. Jsou vynikající vědci (byť třeba nevalní pedagogové) – Jiruš ve farmakologii vědecky nepracoval, jeho vědomosti v tomto oboru byly zřejmě problematické. Jeho snahy o vybudování farmakologického ústavu se nám jeví – i s ohledem na celkově nepříznivé poměry, s kterými museli bojovat všichni přednostové pracovišť první generace učitelů české lékařské fakulty – spíše amatérské než profesionální.

Z uvedeného je, myslím, více méně zřejmé, že svěřit vybudování farmakologie na aktivované české lékařské fakultě B. Jirušovi nebyla šťastná volba.

Tato práce vznikla s podporou grantu UK PRVOUK P 21.

Obr. 11 – KNM 9 F 62

³⁴ Michal NAVRÁTIL, *Almanach českých lékařů*, Praha 1913, s. 126–127.

³⁵ ČLČ 40, 1901, s. 1269.

³⁶ Kamil LHOTÁK (ed.), *Soubor prací na památku sedmdesátých narozenin Prof. Dr. Karla Chodounského*. Praha 1913, s. 10, pozn. 2.

³⁷ Tamtéž, s. 9.

³⁸ ČLČ 120, 1981, s. 746. O situaci chemie a farmakologie na německé lékařské fakultě a její vysoké úrovni srv. Petr SVOBODNÝ, *Chemie na lékařských fakultách v Praze, Vídni a Lipsku*. AUC HUČP, T. L, Fasc. 2, 2010, s. 15–86.

³⁹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Kolegové profesora Josefa Thomayera v jeho zápiscích z let 1905–1918*. ČLČ 150, 1911, s. 179.

⁴⁰ Alois VELICH, *Náčrt dosavadní práce českých hlav působivších na lékařské fakultě univerzity Karlovy v Praze*. ČLČ 69, 1930, s. 1594.